

от 16 ноября 1995 года / Век толерантности: Научно-публицистический вестник. – М.: МГУ, 2006.

9. *Дробичева Л.М.* Социальные проблемы межнациональных отношений в постсоветской России / Л.М. Дробичева. – М., 2003. – 218 с.
10. *Духновский С.В.* Субъективная оценка межличностных отношений [руководство по применению] / С.В. Духновский. – СПб.: Речь, 2006. – 54 с.
11. *Новая философская энциклопедия* / Ин-т философии РАН / науч. ред. М.С. Ковалёва / тт. 1–4. – Москва, 2000–2001.
12. *Риэрдон Б.Э.* Толерантность – дорога к миру [Программа «Гражданское общество»] / Б.Э. Риэрдон. – М.: Бонфи, 2001. – 304 с.
13. *Романенко Л.М.* Лики российской толерантности. Размышления участницы симпозиума / Л.М. Романенко. – М.: Полис, 2002. – №6. – С. 23–27.
14. *Солдатова Г.У.* Жить в мире с собой и другими: Тренинг для подростков / Г.У. Солдатова, Л.А. Шайгерова, О.Д. Шарова. – М.: Генезис, 2000. – 112 с.
15. *Тишков В.А.* Толерантность и согласие в трансформирующихся обществах [доклад на Международной научной конференции ЮНЕСКО «Толерантность и согласие»] / В.А. Тишков // Очерки теории и этничности в России. – М.: Русский мир, 1997. – С. 256–274.
16. *Уэйн К.* Образование и толерантность / К.Уэйн // Высшее образование в Европе. – Т. XXI. – 1997. – №2. – С. 14–28.
17. *Философская энциклопедия* / гл. ред. акад. Ф.В. Константинов / тт. 1–5. – М.: Советская энциклопедия, 1960–1970.

Анонсації

Оксана СТОЛЯРЕНКО

Проблема формування толерантних міжособистісних стосунків у молодіжному середовищі

У статті досліджується проблема виховання сучасної молоді в дусі толерантності. Аналізується поняття толерантності, виводиться його дефініція, визначаються основні типи та рівні прояву толерантності. Розкривається зміст діяльності педагога, який працює в напрямі формування толерантних міжособистісних стосунків.

Ключові слова: толерантність, толерантна особистість, міжособистісні стосунки, морально-гуманістичні цінності.

Оксана СТОЛЯРЕНКО

Проблема формирования толерантных межличностных отношений в молодёжной среде

В статье исследуется проблема воспитания современной молодёжи в духе толерантности. Анализируется понятие толерантности, выводится его дефиниция, определяются основные типы и уровни проявления толерантности. Раскрывается содержание деятельности педагога, который работает в направлении формирования толерантных межличностных отношений.

Ключевые слова: толерантность, толерантная личность, межличностные отношения, морально-гуманистические ценности.

Oksana STOLYARENKO

The issues of teaching interpersonal tolerance to modern youth

The article covers the problem of teaching tolerance to young people in contemporary society. It deals with the notion of tolerance: its definition, main types and levels of development. The tasks and activities of a teacher working in this direction are discussed and analyzed.

Keywords: tolerance, tolerant personality, interpersonal relationships, moral-humanistic values.

Моделювання ціннісно-сміслової картини світу молодшого школяра: пошук підходів

Андрій ЗАДОРЖНИЙ,

аспірант Криворізького державного педагогічного університету

Одним із найважливіших завдань сучасної педагогічної науки і практики є впровадження науково обґрунтованих положень моделювання дидактичних засобів розвитку особистості, яка б повноцінно могла застосовувати навчальний матеріал для наукового розуміння й пізнання навколишнього світу.

Проте, як доводить результат теоретичного аналізу та узагальнення педагогічної діяльності сучасного вчителя початкових класів, проблема визначення структурних компонентів ціннісно-сміслової картини світу молодшого школяра в

процесі навчання є недостатньо вивченою з урахуванням сучасних соціально-культурологічних змін у життєдіяльності дітей і потребує цілеспрямованого теоретико-методологічного дослідження. Тому метою статті є визначення основних методологічних підходів, на основі яких здійснюється моделювання структурних компонентів ціннісно-сміслової картини світу молодшого школяра в процесі навчання.

Методологічний підхід дає змогу: 1) пояснити генезис ціннісно-сміслової картини світу молодшого школяра; 2) визначити вікові можливості засвоювати та оперувати цінностями як вираженням уявлення про навколишній світ; 3) виявити методи «вимірювання» структурних компонентів

ціннісно-сислової картини світу молодшого школяра в динаміці їх особистісного розвитку в процесі навчання.

Цей підхід відповідає логічному принципу пізнання єдності структурних компонентів ціннісної орієнтації молодшого школяра в процесі навчання, про який Ю.К. Бабанський писав: «Для розкриття структурних зв'язків у процесі навчання необхідно спиратися на логіко-методологічну концепцію зв'язків категорій наукового пізнання» [4, с. 27].

Ефективність педагогічної діяльності в моделюванні дидактичних засобів з розвитку інтелектуальних здібностей дитини, зокрема щодо розуміння нею явищ і предметів навколишньої дійсності, досліджували А.Г. Алейников [1], Ш.О. Амонашвілі [3], М.С. Байматова [5], Г.О. Балл [6], І.Д. Бех [7], В.Г. Кремень [10] та ін. Узагальнення теоретичного матеріалу сприяло визначенню кількох принципових позицій, які враховуються в нашому дослідженні:

1. Поняття «цінність», «ціннісні орієнтації», «смысл», «життєва позиція» тощо широко використовуються для позначення процесу унормованого утворення уявлень особи про сутність буття. На кожному етапі історичного розвитку суспільства виникають нові уявлення про цінність, і тому завдання педагогічної науки – обов'язково враховувати ці зміни в розвитку особистості учня.

2. Цінності та ціннісні орієнтації, смислові уявлення особистості є предметом вивчення філософії, етики, естетики, соціології, психології. Щоб «ухопити» плин такого особистісного новоутворення, як ціннісно-сислова картина молодшого школяра в пізнавальній навчальній діяльності, вважаємо за необхідне врахувати сучасні вимоги до освіти. На цьому наголошує академік, президент Національної академії педагогічних наук України В.Г. Кремень у концепції нової філософії освіти [там само].

3. Методологічне пояснення М.С. Байматової щодо впровадження зарубіжних освітніх моделей у сучасній українській освіті дає змогу ширше представити ціннісно-сислову картину світу особистості, яка включена в навчальний процес. Цінності, на її думку, відображають настрої і тенденції сучасного життя суспільства. Здійснюючи аналіз ціннісних орієнтацій учителів, вона доходить висновку, що оцінюються соціальні орієнтації, покладені в зміст їхньої діяльності [5]. Отже, автор доводить, що ціннісні орієнтації є відображенням *світогляду*, що формується в процесі накопичення чуттєвого досвіду сучасних учителів у зв'язку із взаємодією з проблемами учнів, батьків та особистого життя внаслідок кардинальних змін у культурному, політичному, економічному житті суспільства за відносно невеликий проміжок часу.

4. У педагогічній науці застосування понять «ціннісна орієнтація», «смысловая орієнтація», «образ картини світу молодшого школяра» використовуються для опису дидактичних умов та педагогічної діяльності з розвитку смислових цінностей, соціального смислу навчальної діяльності учнів.

Поняття «ціннісно-сислова картина світу молодшого школяра» є складним, і тому раціональним, на наше переконання, буде здійснення аналізу суттєвих ознак його складових з метою дотримання науково обґрунтованого визначення структурних компонентів цього особистісного утворення. Визначення сутності ціннісно-сислової картини світу молодшого школяра дає змогу розглянути структурні компоненти цього психологічного утворення, врахувати його розвиток та виявити найбільш ефективні дидактичні засоби його формування в навчальній діяльності.

Загальноприйнято розглядати поняття «ціннісні орієнтації» в контексті розв'язання проблеми пізнання людиною навколишнього світу як суб'єктивно сприйнятого. Так, С.Д. Максименко розуміє систему ціннісних орієнтацій дитини як один з найважливіших компонентів структури її розвитку, що займає крайні межі між її *потребами та мотивами і системою особистісних смислів* та виконує подвійну функцію [12].

Це теоретичне визначення дає змогу вчителю, з одного боку, грамотно здійснювати контролюючу функцію щодо відбору найбільш виражених загальнолюдських цінностей у навчальному матеріалі. З іншого, здійснювати педагогічне «вимірювання» компонентів ціннісно-сислового уявлення про світ учня.

О.М. Леонтьєв доводить, що смысл утворюється як результат відображення суб'єктом певного відношення, що існує між ним і тим, на що його дії направлені, як дія на безпосередній результат (ціль). Саме відношення мотиву до цілі породжує особистісний смысл. У своїй відомій праці «Образ світу» О.М. Леонтьєв наголошує, що «*проблема сприйняття повинна бути порушена і розроблена як проблема психології образу світу*. ... Теорія відображення, тобто теорія образу» [11, с. 252]. Вчений доводить, що психіка тварини й людини сприймає світ як чотиривимірний: тривимірний простір і час (рух). Але він пропонує ввести ще й п'ятий квазі-вимір, «в якому відкривається людині об'єктивний світ. Це *смысловое поле, система значень*» [там само, с. 253].

Дотримуючись філософії матеріалізму, О.М. Леонтьєв пояснює процес сприйняття світу дитиною як певного образу і вступає в дискусію з Ж.Піаже щодо процесу «будування» картини світу. Далі він стверджує, що «дослідження сприйняття – це звернення до побудови в свідомості індивіда образу *зовнішнього багатовимірного світу, світу, яким він є*, в якому ми живемо, в якому ми діємо, але в якому наші абстракції самі по собі не «існують» [там само, с. 255]. Саме це пояснення є суттєвим у визначенні дидактичних засад формування ціннісно-сислової картини світу молодшого школяра, бо, як зазначає В.О. Сухомлинський, «школа не повинна вносити різкий перелом у життя дітей. Нехай, ставши учнем, дитина продовжує роботи сьогодні те, що вона робила вчора. Нехай нове з'являється

в її житті поступово і не приголомшує зливою вражень» [13, с. 96].

На відміну від представників теорій гештальт-психології, вітчизняні психологи відзначають «плоску» форму відображення образу. Для того, щоб зрозуміти справжню природу формування картини світу дитиною, методологічною основою дослідження у вітчизняній науці стає системний підхід, оскільки «в реальному світі визначеність цілісності речі постає через зв'язок з іншими речами, а не за рахунок її «оконтурювання» [11, с. 256].

Більш детально вивчення цього питання доводить, що смислоутворення картини світу є кінцевим продуктом відображення. В цьому контексті свідомість людини розглядається як її чуттєве існування, «і тому треба враховувати таку функцію свідомості, як переживання того, що відображається» [там само, с. 259].

Незважаючи на розмаїття теоретичних моделей, можна сформулювати такі загальні положення діяльнісного підходу до проблем смислу: 1) смисл породжується реальними відносинами, що зв'язують суб'єкта з об'єктивною дійсністю; 2) джерелом смислоутворення є потреби і мотиви особистості; 3) смисл є дієвим, і виконує функції регуляції практичної діяльності; 4) смислові утворення не існують ізольовано, а утворюють єдину систему.

У межах єдиного підходу були розроблені диференційовані уявлення про структурні елементи смислової сфери особистості. Крім традиційних понять особистісного смислу і смислоутворювального мотиву, було введено поняття смислового настановлення, смислового конструкта, смислової диспозиції, особистісної цінності.

Отже, в психологічній літературі мотиви, спрямованість, смисли об'єднуються модусами емоційних переживань внаслідок оцінювання, які виникають у процесі вирішення завдань, розв'язання проблем. Вони нагромаджуються і сприяють наступним цілісним предметним сприйняттям навколишнього світу. Отже, як вихідна основа ціннісно-смислова картина світу молодшого школяра має біосоціальну природу, а не тільки соціальну. Нам видається таке пояснення більш правильним і конструктивним. Звідси виникає потреба у такій методологічній базі, яка б давала змогу розглядати природу ціннісно-смислової картини світу молодшого школяра як цілісне утворення.

Серед численних робіт з розвитку пізнавальної активності як наукового розуміння предмета, що вивчається, варто виділити теоретичні узагальнення О.Г. Балла про «внутрішнє навчальне завдання», яке наближає до глибшого розуміння рівня актуального розвитку учня як суб'єкта діяльності [6].

Отже, під час аналізу внутрішнього світу молодшого школяра чільне місце має відводитися дослідженням переживань, емоційних станів, мотивів, які є суттєвими конструктами образно-смислового мислення з розвитку ціннісно-смислових уявлень про цінності. Так, С.Д. Максименко зазначає, що

«переживання слід розглядати (за логікою слова) як перенесення чого-небудь в живий стан, тобто переведення події, якогось відчуття, предмета, що оточують людину, в стан живого сприймання, в стан живого ставлення. Тобто, якщо розшифрувати це тлумачення, можна сказати, що процес переживання є, фактично, репрезентацією свідомості того, що відбувається в навколишньому світі, або в біологічному тілі, або «всередині» самої особистості... Термін «переживання» фактично виявляється релевантним, тобто майже відповідає терміну «свідомість» [12, с.170–171].

Цікавим для нашого пояснення структурних компонентів ціннісно-смислової картини світу молодшого школяра є розкриття психологами дихотомічного стану переживань цінності: 1) стан, коли цінність є неусвідомленою і дитина не розуміє її значення для себе; 2) афективний стан, коли усвідомлюється цінність, відбувається репрезентація неусвідомленого об'єкта в стан усвідомленої значущості, смислу цінності.

Отже, сутність новоутворення ціннісно-смислової картини світу молодшого школяра можна розглядати як рівень розуміння цінності й вміння керуватися нею в обставинах власного життя.

Теоретико-методологічною основою побудови теоретичної моделі ціннісно-смислової картини світу молодшого школяра є такі положення:

1) молодший школяр не дзеркально відображає світ, в якому він живе, а оперує чуттєвими й образно-смисловими картинками, що спонтанно виникають (відповідно до ситуації) і які він отримує в активній пізнавальній діяльності за модулем як позитивного значення – моральні, духовні, інтелектуальні, естетичні, так і негативного – аморальні, бездуховні, неінтелектуальні, ентропійні;

2) чуттєві образно-смислові картини пізнання предмета об'єктивного світу виникають у такій послідовності:

а) чуттєво-образне впізнання знайомих ознак предмета;

б) рух мислення до визначення смислу суб'єктивно значущого для молодшого школяра предмета, що є *чуттєво-конкретним пізнанням*;

в) постійна динаміка чуттєвих переживань як рух образно-смислового мислення, логічного мислення, що завершується абстрактним мисленням – *смисловою конкретністю*, форма якої визначається індивідуально утвореною ціннісно-смисловою значущістю предмета, явища, ситуації тощо;

3) сприйняття предмета у формі інформації, пояснення, повідомлення навчального матеріалу залежить від впізнання модуля емоційних переживань (позитивних /негативних) як упізнання попереднього суб'єктивного досвіду *емоційного образно-смислового мислення*, отриманого молодшим школярем у процесі життєдіяльності;

4) рух мислення щодо створення ціннісно-смислової картини світу молодшого школяра відбувається як у логічному, так і в образно-символічному мисленні,

які йдуть від чуттєво-конкретного суб'єктивного переживання за умов значущості предмета пізнання як об'єкта дійсності і переходять до абстрактного мислення;

5) ціннісно-смилова картина світу молодшого школяра є виявом його індивідуальних особливостей, має свою структуру, але «підпорядковується» загальному закону закономірності існування;

6) образно-символічне мислення як вияв ціннісно-смилової картини світу сприяє розвитку ціннісно-смилової сфери молодшого школяра як основи стимуляції **пiзнавальної активності учня**.

Визначення теоретико-методологічних засад ціннісно-смилової картини світу молодшого школяра дає змогу представити її у структурній композиції, що складається з трьох компонентів:

1. Внутрішня ціннісно-смилова картина світу як мотиваційно-смиловий компонент – це контрольний орган регуляції всіх збуджувальних актів людини, визначає найбільш припустимі форми їх реалізації (чуттєве сприйняття інформації; розпізнавання предметів у складних ситуаціях; упізнавання та пригадування загальнолюдських цінностей; рефлексія свідомості й рефлексія мислення; мотиви й потреби як вираження особистісного смислу бути активним у навчальному процесі).

2. Зовнішня ціннісно-смилова картина світу як дієво-практичний компонент – це виявлення внутрішнього джерела життєвих цінностей особистості у дієво-практичному досвіді. Вона виражає те, що є найбільш важливим і має особистісний смисл (наукові знання про навколишній світ, оперування ними, проектування в процесі постановки і вирішення навчального завдання; творче застосування наукових знань у навчальній діяльності, проектування навчального завдання; дотримання серед навчальних і життєвих фактів тих умінь, які спрямовують на вольові зусилля до учіння, дотримання морально-етичної поведінки, творче вирішення завдання, ситуації, розв'язання проблеми тощо).

3. Соціально-культурне, психолого-педагогічне середовище як детермінанта формування системи ціннісно-смилових орієнтацій картини світу – це навчальна, учнівсько-колективна, шкільна, побутова, сімейна, родинна та громадська за значенням інформація, яка становить переконання, установки, засоби вирішення завдань, ситуацій, розв'язання проблем і визначає їх кращими порівняно з іншими засобами; засвоєні засоби підтримуються у певному колективі або групі, в якій відбувається життєдіяльність молодшого школяра, і вони слугують базою для постановки та вирішення пізнавальних, практичних і особистісних завдань.

Застосування генетико-моделюючого методу з вивчення **внутрішньої ціннісно-смилової картини світу молодшого школяра як мотиваційно-смилового компонента внутрішнього досвіду** передбачає підхід до розуміння генезису складної багаторівневої ієрархічної системи ціннісних орієнтацій, що набувають особистісного

смислу у визначенні пріоритетних цінностей світу. А.Валлон попереджає, що будь-яка психічна структура виникає на основі *попередньої*, і це змушує нас вивчити рівень чуттєвого сприйняття інформації, що оточує молодшого школяра в процесі навчання. Вивчення складових внутрішньої ціннісно-смилової картини світу молодшого школяра передбачає вимір на двох рівнях (за Ш.Шварцем):

1) нормативних ідеалів, які є для молодшого школяра більш стабільними утвореннями, що відображають знання про те, як діяти, вирішувати завдання, ситуацію, розв'язувати проблему;

2) індивідуальних пріоритетів, які більше залежать від середовища життєдіяльності молодшого школяра і виявляються у *зовнішній ціннісно-смиловій картині світу дитини як дієво-практичний компонент*.

Вивчення *мотиваційно-смилової сфери молодшого школяра* дає змогу поєднати «внутрішній світ» із «зовнішнім світом» для «вимірювання» відповідності або невідповідності духовного, морального та інтелектуального розвитку особистості молодшого школяра.

Застосування генетико-моделюючого методу з вивчення **зовнішньої ціннісно-смилової картини світу молодшого школяра як дієво-практичного компонента зовнішнього досвіду** цілком виправдане, бо надає можливість визначити важливі структурні компоненти його ціннісних орієнтацій за оцінкою «сформовані», «не дуже сформовані», «несформовані» таких показників:

– контроль і саморегуляція виконання учнівських і соціальних обов'язків молодшого школяра в процесі навчання;

– активність у сприйнятті («породженні») навчального завдання (за О.Г. Баллом), проектуванні навчальної діяльності як такої, що має соціальну значущість для молодшого школяра.

Застосування генетико-моделюючого методу з вивчення **соціально-культурного, психолого-педагогічного середовища як детермінанти формування системи ціннісно-смилових орієнтацій картини світу молодшого школяра** дає змогу виявити ефективність впливу на формування зазначеного особистісного утворення за оцінкою «позитивний вплив», «недостатній вплив», «негативний вплив» таких показників:

– спроможність учителя моделювати певні структурні компоненти процесу навчання (принципи, цілі, зміст навчання, дидактичні засоби, очікувані результати, зовнішні умови учіння молодшого школяра);

– вираження установок, переконань, ідеалів у рольових позиціях дитини, які їй надає соціум (учнівській, шкільній, сімейній, родинній та колективній (за місцем проживання)).

Отже, визначені структурні компоненти дають змогу моделювати дидактичний простір формування ціннісно-смилової картини світу молодшого школяра.

Розглянуті теоретико-методологічні засади моделювання ціннісно-сислової картини світу молодшого школяра враховують внутрішні психічні процеси – емоційні стани, переживання, мотиви тощо, які відтворюють внутрішній світ і пояснюють причини їх «зовнішнього» прояву у мовленнєвій діяльності, вчинках, поведінці. Потребують подальшого детального аналізу питання моделювання «дидактичного поля», яке буде сприятливим для саморозвитку пізнавальної активності учня.

Література

1. *Алейников А.Г.* О креативности педагогика / А.Г. Алейников // Вестник высшей школы. – 1989. – № 2. – С.29–34.
2. *Амонашвили Ш.А.* В школу – с шести лет / Ш.А. Амонашвили // Педагогический поиск. – М.: Педагогика, 1987.
3. *Амонашвили Ш.А.* Здравствуйте, дети! Пособие для учителя / Ш.А. Амонашвили. – М.: Просвещение, 1988. – 208 с.
4. *Бабанский Ю.К.* Избранные педагогические труды / Ю.К. Бабанский; сост. М.Ю. Бабанский. – М.: Педагогика, 1989. – 560 с.
5. *Байматова М.С.* Характерные затруднения у младших школьников в процессе организации учебной дискуссии / М.С.Байматова // Педагогические проблемы становления субъективности школьника, студента, педагога в системе непрерывного образования: сб. науч. и метод.тр. / под ред Н.К.Сергеева и др. – Волгоград: ВГИИК РО, 2003. – Вып. 14. – С.46 – 52.
6. *Балл Г.О.* Принцип гуманізації у загальноосвітній і професійній підготовці учнівської молоді / Г.О. Балл // Психологія особистісно орієнтованої професійної підготовки учнівської молоді: наук.-метод. посібник / за ред. В.В. Рибалки. – Тернопіль, 2002. – С.20–32.
7. *Бех І.Д.* Виховання особистості: Сходження до духовності: наук. видання / І.Д. Бех. – К.: Либідь, 2006. – 272 с.
8. *Божович Л.И.* Психологический анализ условий формирования и строения гармонической личности / Л.И. Божович // Психология формирования и развития личности. – М.: Наука, 1981. – С. 257–284.
9. *Выготский Л.С.* Мышление и речь / Л.С. Выготский // Собр. соч.: В 6 т. – Т.2. – М.: Педагогика, 1982.
10. *Кремень В.Г.* Філософія: мислителі, ідеї, концепції / В.Г. Кремень, В.В. Ільїн. – К.: Книга, 2005. – 525 с.
11. *Леонтьев А.Н.* Избранные психологические произведения: В 2-х т. / А.Н. Леонтьев. – Т.2. – М.: Педагогика, 1983. – 392 с.
12. *Максименко С.Д.* Генеза здійснення особистості / С.Д. Максименко. – К: ТОВ «КММ», 2006. – 240 с.
13. *Сухомлинський В.О.* Вибрані педагогічні твори: У 5 т. / В.О.Сухомлинський. – Т.3. – К.: Рад. школа, 1977.

Анотації

Андрій ЗАДОРЖНИЙ Моделювання ціннісно-сислової картини світу молодшого школяра: пошук підходів

У статті аналізуються основні наукові положення про сутність ціннісно-сислової картини світу молодшого школяра, її формування в процесі пізнавальної діяльності і визначаються основні методологічні під-

ходи та принципи моделювання структури цієї власливості у молодших школярів у процесі навчання.

Ключові слова: цінність, смисл, ціннісно-сислова картина світу молодшого школяра, емоційно-чуттєва сфера, принципи моделювання.

Андрей ЗАДОРЖНИЙ Моделирование ценностно-смысловой картины мира младшего школьника: поиск подходов

В статье анализируются основные научные положения о сущности ценностно-смысловой картины мира младшего школьника, её формировании в процессе познавательной деятельности и определяются основные методологические подходы и принципы моделирования структуры этого личностного образования в младших учеников в процессе обучения.

Ключевые слова: ценность, смысл, ценностно-смысловая картина мира младшего школьника, эмоционально-чувственная сфера, принципы моделирования.

Andriy ZADOROZHNY The simulation of valuable notional picture of the world of junior pupil: in search of approaches

The main scientific principles about the essence of valuable notional picture of the world of junior pupil, its forming in the process of cognitive activity in the educational process are analyzed. The basic methodological approaches and principles of simulation of this property's structure of the junior pupils during the learning process are determined.

Keywords: value, sense, valuable notional picture of the world of junior pupil, emotional sensual sphere, the principles of simulation.

